

Van oorlog en honger, gastvrijheid en vrede

Een verhaal uit de Tweede Wereldoorlog

door Sonja Hemelaar-Kalmijn

Sonja (het eerste meisje van links, met de witte haarstrik), hier ongeveer vier jaar oud, op het veldje achter haar huis waar ze vaak met de kinderen uit de buurt speelden voordat ze door de Duitse bezetters verjaagd werden.

Mijn verhaal

Ik werd een paar jaar voor de Tweede Wereldoorlog geboren. Ik woonde in een huis met een grote tuin met veel bomen, kippen en groenten, samen met mijn vader en moeder, een broer en twee zusjes. We woonden in een dorpje vlakbij Rotterdam; je zou binnen zo'n twintig minuten vanuit ons dorp naar Rotterdam kunnen fietsen. Tussen de stad en ons dorp stroomde de Schie. Daarom heette mijn dorp "Overschie". Toen het Duitse leger ons land binnenviel besloten ze eerst de grote havenstad bij de Noordzee, Rotterdam, te bombarderen. Dan zou iedereen wel bang voor ze zijn en niks terug durven doen. Zo hebben ze Nederland bezet. Ze deden dat met bommenwerpers. Wij zouden nu zeggen met straaljagers. Die kon je natuurlijk ook in Overschie goed horen aankomen. Er zijn toen veel mensen omgekomen, ongeveer achthonderd, en veel huizen en gebouwen verwoest. Zo kwam Overschie te liggen onder de rook van Rotterdam.

Het was mooi weer, de zon scheen en de lucht was blauw. Omdat ik nog maar een klein meisje was, wilde ik graag buiten spelen. Dat dit levensgevaarlijk was begreep ik niet. Ik wist niet wat bommen waren. Mijn moeder zei toen: "Als die vliegtuigen overkomen gooien ze messen met vuur naar beneden." Dat begreep ik wel. Zodra ik vanuit de verte het geluid van vliegtuigen hoorde, rende ik naar binnen en kroop ik met de anderen in de kelderruimte onder het huis. Later werden er grotere, openbare kelders gebouwd waar veel meer mensen in konden, vooral mensen die geen eigen kelder hadden. Zo'n ruimte werd "schuilkelder" genoemd. Daarin mocht iedereen schuilen als het alarm afging, eenzelfde soort sirene dat we tegenwoordig nog op elke eerste maandag van de maand om twaalf uur horen.

Toen er niet meer zo vaak gebombardeerd werd kreeg ik wat meer vrijheid. Ik mocht weer buiten spelen. Van de eerste vier oorlogsjaren herinner ik me niet zo veel. Er liepen soldaten op straat. Soms hoorde ik dat er geschoten werd. Op het veldje achter ons huis, waar we met de kinderen uit de buurt vaak speelden, mochten we niet meer komen. Daar werden kuilen gegraven waar die soldaten met hun geweren af en toe inkropen. Ik kon ze vanuit mijn slaapkamerraam zien. Dat vond ik wel eng.

Het laatste half jaar van de oorlog was voor ons de zwaarste periode. Die begon met een razzia, de grootste razzia uit de Nederlandse geschiedenis. Een razzia is een grote opsporing en jacht op een groep mensen, in dit geval mannen. Die mannen werden opgepakt en meegevoerd naar Duitsland of Oost-Nederland voor dwangarbeid. Deze razzia gebeurde eerst in de buitenwijken van Rotterdam, daar hoorde het dorp Overschie ook bij. Later in andere grote steden.

Het was november 1944. Zomaar, heel onverwacht, werden alle straten bij ons afgezet. Daarna kregen jongens en mannen tussen de 17 en 40 jaar het bevel zich op straat te verzamelen bij patrouillerende Duitse soldaten. Waarom, voor hoe lang en waarheen ze zouden gaan werd niet bekend gemaakt. Wel dat als iemand probeerde te ontsnappen er op hem geschoten zou worden. Wij wisten dat Duitse soldaten zoiets al vaker gedaan hadden, zomaar mensen op straat hadden doodgeschoten, bijvoorbeeld als ze ergens kwaad om waren en ons wilden intimideren.

Mijn vader was 37 jaar. Hij moest ook mee, samen met anderen mannen en jongens uit de buurt. Omdat hij niet wilde dat we bedroefd zouden achterblijven vertrok hij vrolijk zwaaiend. Maar het spreekt voor zich dat we wél verdrietig waren. We wisten niet of we hem ooit nog zouden terugzien, en mijn moeder was ook nog in verwachting van een baby.

Toen ik even later aan de grote keukentafel zat te tekenen, werd de deur zomaar opengetrokken en stapten er vier soldaten met geweren binnen. Van schrik rende ik de trap op. De soldaten kwamen vlak achter me aan. Boven was mijn moeder bezig met het wasgoed dat mijn vader had achtergelaten. Een soldaat informeerde: “Wo ist dein Mann?”

“Dat zal u beter weten dan ik,” zei mijn moeder kwaad.

Bij de razzia van Rotterdam zijn meer dan 50.000 mannen weggevoerd.

Daarna volgde de hongerwinter van 1940-1945. Er was steeds minder eten. We mochten alleen overdag nog maar een paar uur elektriciteit gebruiken, terwijl het al vroeg donker was. Ook kregen we nog maar weinig brandstof meer om te koken en het huis warm te stoken. Er werd overal allerlei hout gesloopt en gestolen. Zo ontdekten we op een morgen dat 's nachts bomen uit onze tuin, een gouden regen en een meidoorn, omgezaagd en meegenomen waren. We hadden het vaak koud. Maar daar bedacht mijn moeder wel iets op. Zodra het donker was, kropen we bij elkaar in haar grote bed dat al gauw warm werd. Natuurlijk hadden we dan nog helemaal geen slaap. Omdat ze ook juf was, kende mijn moeder allerlei versjes uit haar hoofd, die ze ons leerde. Zo zongen we samen het eerste half uur ‘gewone liedjes’, en het tweede half uur ‘liedjes van verlangen’ die over vrede, God en Jezus gingen.

Ik herinner me nog wel wat van die liedjes. Het zijn soms wat moeilijke woorden, maar misschien kunnen jullie toch begrijpen wat er bedoeld wordt:

*Als g' in nood gezeten geen uitkomst ziet,
wil dan nooit vergeten: God verlaat u niet.
Vrees toch geen nood, 's Heren trouw is groot,
en na 't nachtelijk duister volgt het morgenrood.
Schoon stormen woeden, ducht toch geen kwaad;
God zal u behoeden, uw toeverlaat.*

Tijdens dat zanguur werden de oorlogsgeluiden overstemd en verdween de angst. Na afloop voelden we ons veilig en moe. Met ons zingen hadden we God dichtbij gehaald, zodat we later, weer terug in ons eigen bed, rustig in slaap vielen.

Overdag zagen we vaak soldaten met geweren voorbijmarcheren. Soms een paar, dan weer een hele groep. Het kwam regelmatig voor dat een van hen onverwacht onze achterdeur opentrok en plotseling in de keuken stond. Die kwam dan zomaar iets controleren. Als wij dan rustig aan tafel zaten te eten, spelen, tekenen of schrijven schrokken we daar altijd enorm van. Omdat er in de winkels steeds minder voedsel te krijgen was en het eten op de bon was, hadden we vaak honger. Ook hierop had mijn moeder iets bedacht: de enkele boterham die we kregen werd vooraf in kleine stukjes gesneden. Op elk stukje moesten we twintig tellen kauwen voordat we het doorslikten. Zo hadden we al gauw genoeg van dit grijsbruine, zurige regeringsbrood.

Maar het werd nog erger. Op een dag was er helemaal geen eten meer. “Dan vertellen we het maar aan God,” zei mijn moeder. Tijdens het bidden werd ineens de achterdeur opengetrokken en een boer uit de omgeving stapte onze keuken in. “Ik dacht zo dat een vrouw zonder man en met vier kinderen hiervan wel wat gebruiken kan,” hoorden we hem zeggen, terwijl hij een grote zak met aardappels op de vloer neerzette. Nog lange tijd heb ik gedacht dat aardappels uit de hemel kwamen. Maar ook die aardappels raakten op. Tenslotte braken er dagen aan dat er voor ons echt te weinig te eten was. Ondanks het bidden. Ik was inmiddels zeven jaar geworden.

Vanuit de kerk werd geregeld dat er groepen ondervoede kinderen werden opgehaald en daarna gestuurd werden naar het Oosten en Noorden van Nederland, waar nog wel genoeg te eten was. Op een woensdagavond was het zover dat mijn broer en ik afscheid namen van mijn moeder en twee zusjes. Toen het donker geworden was, werden we van elkaar gescheiden en in grote veewagens geladen, waarin we met andere kinderen dicht opeengepakt zaten. Er werd alleen ’s nachts gereden. Dat was veiliger omdat deze veewagens overdag zichtbaar zouden zijn en mogelijk een doelwit voor bombardementen.

De wagen waarin ik zat stond regelmatig stil. Elke keer werden met veel lawaai de deuren opengetrokken door soldaten met geweren. Ik kon niet verstaan wat ze schreeuwden, maar hoorde soms iemand roepen dat we gecontroleerd werden. Die nacht heb ik nauwelijks geslapen en ik moest veel huilen.

Zodra het licht geworden was, stopte onze veewagen in Woudenberg, een klein dorp onder Amersfoort. Daar werden we opgewacht door aardige mensen en onderling verdeeld. Ik kwam bij een vriendelijke mevrouw terecht. Ze vroeg of ik naar bed wilde. Maar de zon scheen, en ik was niet ziek... Ze gaf me lekker eten. Wat daar verder gebeurde weet ik niet meer.

’s Avonds reden we weer verder en de volgende ochtend vroeg kwamen we aan in Deventer aan de IJssel. We werden door de veewagen afgezet bij een klooster waar nonnen voor ons zorgden. Vanwege zware gevechten daar in de buurt van de brug over de rivier konden we die avond niet verder reizen. Ik was zo van streek van alle indrukken dat ik nauwelijks meer kon eten. Sommige meisjes om me heen waren blij dat ze mijn bord verder mochten leegeten. Ook in het klooster was het niet erg rustig. Regelmatig loeiden er sirenes. We wisten al gauw wat dat betekende: rennen naar de overkant om de schuilkelder op tijd te bereiken.

Pas de volgende avond werd onze reis voortgezet. Deze keer gingen we niet meer met de veewagen verder maar in een open kar met een paard ervoor. De jongste kinderen werden het eerst ingeladen. Daar hoorde ik bij. Omdat er maar weinig ruimte was en er veel kinderen mee moesten, zaten we stijf naast en op elkaar gepakt. Dat scheelde weer een paar ritten. In de overvolle laadbak reden we stapvoets door de donkere nacht. Vanaf mijn plekje kon ik goed zien dat het landschap telkens werd beschenen door zoeklichten.

Tenslotte kwamen we op zondagmorgen vroeg en doodmoe aan in het dorp Holten, het eindpunt van de tocht. De wagen stopte voor de ingang van de dorpskerk. Binnen lagen matrassen naast elkaar klaar op de vloer, waarop we mochten slapen. Een paar uur later werden we gewekt voor een echt ontbijt!

Na afloop kwam er een man langs met een fiets. En een lijstje. Hierop stonden vijf namen, die afgeroepen werden. Ook mijn naam werd genoemd. De man nam ons mee naar verschillende families, waar we welkom waren. Als jongste vluchteling hoefde ik niet te lopen, maar mocht ik achterop zijn fiets. Ik werd als eerste afgezet, bij de boerderij van de familie Aaltink. Daar stonden boer Gert-Hendrik oom, boerin tante Marie, Dika, Herman en Opoe me op te wachten.

Ze waren heel aardig voor me en hebben van alles gedaan om het me naar de zin te maken, zodat ik het fijn bij hen zou vinden. Zodat ik me thuis zou gaan voelen op hun boerderij, ook al was het leven daar heel anders. Zo kon ik in het begin niet goed verstaan wat de mensen zeiden. Gelukkig raakte ik van lieverlee gewend aan hun dialect.

Die middag kwam een zus van de boer, tante Gerritje, nog even langs. Door de week werkte ze in de bakkerswinkel van het dorp. Omdat het Palmpasen was had ze voor de Dika en Herman broodhaantjes meegenomen. Dat was daar zo de gewoonte. Ik schaamde me omdat ik erbij was en ze mij natuurlijk niet had verwacht. Daarom keek ik maar gauw een andere kant op, en deed ik net of ik er niet was. Maar ik vergiste me. Ze had ook zo'n haantje voor mij meegenomen; er was ook op mij gerekend! Als ik hieraan terugdenk, voel ik nu nog hoe aardig dat was. Ik ben dit nooit vergeten en zal hier altijd dankbaar voor blijven.

De dagen gingen voorbij. Van het leven op een boerderij kwam ik steeds meer te weten. Dit was heel anders dan thuis. Niet dat er voor mij allerlei boerenwerk te doen was, integendeel. Ze wilden dat ik het naar mijn zin zou hebben, en daarom mocht ik doen wat ik leuk vond. Dat was nog eens gastvrij. Met Herman, die iets jonger was dan ik, ging ik rondzwerven. Daarbij zongen we uit volle borst liedjes waarvan ik lang niet alles begreep, bijvoorbeeld: "Overal waar arbeidsplaatsen zijn... in de glorie... van de avond... Elke jongeman van Nederland!" Ik denk dat dit met die tijd te maken had. Al zingend trokken we elkaar om beurten in een eigengemaakte houten handkar. Ook vlochten we van rietstengels allerlei voorwerpen.

Af en toe vroeg tante of ik met haar mee wilde, de berg op. Dan haalden we een emmer wit zand uit een groeve, dat later gebruikt werd om klompen schoon te schuren. Ook ging ik wel eens met haar mee om een kan koffie en brood te brengen naar de boer en zijn knechten, die verderop aan het werk waren op een stuk land. Van het boerenbrood kon ik bijna geen genoeg krijgen: grote sneden wit brood, "stoeten", met boter en kaas en roggebrood erbovenop. Dat is voor mij nog steeds een traktatie.

Alleen bleek zo'n leven op de boerderij niet berekend te zijn op mijn beperkte garderobe... De dag brak aan dat mijn ondergoed niet langer paste. Gelukkig wist tante het gevoel van gêne bij me weg te lachen door te zorgen voor de nodige vervanging. Hoewel ik gelukkig was met mijn nieuwe familie, kon ik soms, zomaar ineens, onverwacht verdrietig worden. Nergens om, zo leek het. Meestal overviel dit gevoel me tijdens het eten, dat altijd lekker smaakte. Later heb ik begrepen dat het nare gevoel dat ik had 'heimwee' genoemd wordt.

De boerderij lag aan het zandpad dat langs de voet van de Holterberg liep. Vanaf het boeren erf keek je uit op de helling die begroeid was met dennen. Daartussen was een rij

kleine gele barakken zichtbaar. Het was een kampement waarin Duitse soldaten waren gelegerd. Die hadden daar maar weinig om handen en verveelden zich. Op een dag kwam de commandant het erf van de boerderij oplopen. Hij wilde de boer spreken. “Mijn mannen willen in de avond bijeenkomen op uw boerderij, voor de gezelligheid.”

“Dat kan,” zei de boer, “maar op één voorwaarde: geweren komen er niet in. Die horen hier niet. Laat ze die daar maar zetten.” Hij wees op het muurtje van de mestvaalt.

Zo kwamen de soldaten 's avonds, zonder wapens, bijeen in de grote opkamer, die anders alleen gebruikt werd op zon- en feestdagen en familiedagen.

Ik vond dat helemaal niet fijn, want als ik naar bed ging moest ik altijd door die kamer en dan kwam ik langs de soldaten. Die waren voor mij nog steeds gevaarlijk, zelfs als ze hun helmen of petten hadden afgezet. Met hun eigen haar zagen ze er dan uit als een vreemd soort ‘gewone’ mannen in rare pakken.

Een keer wilde zo'n soldaat me op schoot nemen omdat, zo zei hij, ik hem aan zijn eigen dochtertje thuis deed denken. Maar dat wilde ik niet. Ik duwde hem van me af en hij liet me los. Dat gebeurde gelukkig maar één keer.

Niet lang daarna werd het kamp van de Duitsers in brand gestoken. Met veel haast namen we mee wat we dragen konden en vluchtten weg van de boerderij. De eerste zorg van tante was het meenemen van mijn kleine kartonnen doos van thuis waarin alleen wat kleding zat. Die doos moest beslist gered worden, vond ze. Een eind verderop mochten we schuilen op een naburige boerderij.

Nog dezelfde avond konden we terugkeren. Het vuur was gedoofd en de schade was beperkt gebleven. Alleen de ramen boven de deur van de opkamer waren gebroken. Maar... de Duitse soldaten waren vertrokken. Voorgoed, zo bleek! We waren bevrijd. Het was 9 april 1945.

Kort daarop kwamen er plotseling vrolijke Canadese soldaten met rode baretten op motorfietsen met zijspan het erf oprijden. Ze gaven aan ons, de kinderen, roze klapkauwgom, wat we niet moesten doorslikken. Dat was helemaal nieuw voor ons. Zo vierden we daar het bevrijdingsfeest. Er is daar tussen Canadese en Duitse soldaten hard gevochten, wat nu altijd nog te zien is: op de Holterberg is een Canadees kerkhof aangelegd waar 1394 soldaten begraven liggen.

Daarna ben ik nog een paar maanden op de boerderij gebleven. Op een dag kwam er een brief van thuis. Hierin stond dat ik een nieuw broertje gekregen had dat “Jantje” genoemd werd. Maar er stond ook in dat mijn vader nog steeds niet was teruggekeerd. Dit gebeurde pas zeven weken na de bevrijding. Toen hij weer thuis was wilde hij dat ook ik meteen zou terugkomen.

Zo moest ik afscheid nemen van mijn lieve boerenfamilie. Dat gebeurde op 29 juni, de verjaardag van prins Bernhard. Tante, die alleen uitging naar de kerk op zondag en af en toe naar de burens, deed haar schort af. Ze nam me achterop de fiets mee naar de manufacturenwinkel in het dorp. Daar mocht ik kiezen met welke spullen ik me wilde versieren. Dat werd een oranje strik, een sjerp en een vlaggetje.

Met een stevige knuffel en een welgemeend “tot ziens!” namen we op het dorpsplein afscheid van elkaar. Hierna werd ik samen met een paar andere meisjes in een jeep naar huis gereden.

Dat ging heel wat vlugger dan de heenreis! Om half drie 's middags stapte ik door de open deur de keuken binnen. Ik zag niemand, maar riep toch: "Dag aollemaol, ik bin tuuskom met 'n canadezen oto!" Mijn moeder die boven was bij het nieuwe broertje kwam aanrennen. Later kwamen mijn zusjes thuis van een Oranjefeest. De oudste, Marja, gaf me alle besjes die ze gewonnen had met kinderspelen. Ik vroeg, helemaal verrast: "Oh, dai hele buul vor mien?" Mijn vader was die dag naar mijn oma in Utrecht. Hem zag ik 's avonds weer terug. Als laatste keerde mijn broer terug, uit Vorden, in de Achterhoek. Toen waren we als gezin weer allemaal bij elkaar, ieder met een eigen oorlogs- en vredesverhaal.

Mijn vader droeg een zilveren kettinkje met daaraan het bedeltje van een engel. Dat had hij ver van huis gekregen van een Duitse pastoor, met zijn zegen. Het was bedoeld als beschermengel voor onderweg. Mijn vader had dat steeds gedragen en later heb ik het van hem gekregen.

Mijn moeder was net als veel andere mensen en kinderen blij dat we bevrijd waren van honger en gevaar. We hadden weer genoeg om in vrijheid van te leven. Om hiervoor dankbaar te blijven, kregen we nog lange tijd aan het begin van elke broodmaaltijd als beleg op onze eerste boterham alleen boter. Die werd 'boterham-met-tevredenheid' genoemd.

Zelf heb ik ervaren hoe fijn het is wanneer je als onbekende vluchteling zo aardig ontvangen wordt. Zulke gastvrije mensen zijn een voorbeeld voor iedereen. Vele jaren later heb ik daar een gedicht over geschreven, getiteld *Oost west*:

Oost west

*het brood was schaars
voor elk een deel
een mond te veel*

*niet welkom meer
het kind werd weggezonden
het was te licht bevonden*

*weg van de nood
en hongerdood
naar onbekende verten*

*de reis was lang
alleen met velen
en samen delen*

*voedsel, ruimte, lucht
geschreeuw, gehuil, gezucht
in nachtelijke uren*

*het heimwee groeide door
tot over het bericht
het einde is in zicht*

*het kind mocht achterop
het hoefde niet te lopen
was liever weggekropen*

*haar mond was droog
de hemel hoog
boven land en boerenerf*

*men vierde feest
ze werd verwacht
en van verweesd
daar opgenomen*

ze was thuisgekomen